

הורים וילדים בעולם מקוון

הורים והורות במציאות דיגיטלית מתפתחת:

אתגר ההורות המשמעותית בעידן האינטרנט

אליזבת גלאון ורינה כהן

המאמר יתמקד באתגרים החדשים שמעמידה המציאות הדיגיטלית בפני המבוגרים בתפקידם ההורי. האינטרנט תופס מקום הולך וגדל בחיי הילדים, והוא פותח בפניהם סיכויים רבים, אך גם חושף אותם לסיכונים לא מעטים. הורים רבים אינם מכירים את הדקויות שבחוויות ילדיהם צרכני הרשת ומותירים אותם לבדם לשמחותיהם ולתסכוליהם. ההורים עצמם עלולים לחוות חוסר אונים וחרדה לנוכח מציאות זו או לחילופין להיות רגועים יתר על המידה. חיוני, על כן, שההורים יאמצו דרכי התנהלות רלוונטיות, שהעיקריות בהן מוצגות כאן.

הקדמה

המדיה הדיגיטלית המתפתחת מהווה היום חלק אינטגרלי של מציאות חייהם של ילדים, צעירים ומבוגרים, והיא משפיעה ומעצבת במידה רבה את חיי כולם, ביחד ולחוד. מציאות דיגיטלית זו נוכחת בימינו בכל מקום ואתר - במערכות החברה והחינוך, במערכות העבודה, במערכות התרבות והפנאי ובמערכות המשפחתיות בבתים הפרטיים, ויש לכך השלכות רבות על ההתנהלות של יחידים, על היחסים ביניהם ועל החברה כולה.

המציאות הדיגיטלית מתבטאת בצריכת מדיה רב תחומית הכוללת: צפייה בטלוויזיה, שימוש במחשבים ובטלפונים חכמים, האזנה לרדיו וקריאת עיתונים או חדשות באינטרנט. כמחצית מהזמן של צריכת המדיה – 49% - מוקדשת לגלישה באינטרנט. סקר גוגל על הרגלי צריכת מדיה מגלה כי הישראלי הממוצע גולש באינטרנט במשך 4.5 שעות ביום (דה מרקר, ינואר 2012). בקרב ילדים ובני נוער נמצא ממצא דומה: גילאי 6-12 גולשים באינטרנט כ-4.2 שעות ביום ואילו בקרב בני 13-17 החשיפה לאינטרנט מזנקת ומגיעה ל-5.4 שעות ביום. לממצאים אלו מצטרפים ממצאי

רינה כהן היא בעלת תואר מ.א. בחינוך, והסמכה בהנחיית הורים ומשפחה ויעוץ ארגוני. עוסקת למעלה משלושה עשורים בפיתוח תחום הורים ועבודה עם הורים. מייסדת וחברה במועצה הציבורית להורים בישראל. מרצה במכללת דוד ילין בנושאי למידת מבוגרים, הורות ומשפחה. אליזבת גלאון היא בעלת תואר מ.א. ביעוץ חינוכי, הסמכה בהדרכה בתוכניות סיוע ומניעה ובכישורי חיים והכשרה בגישור ובייעוץ בגישה הנרטיווי. עסקה בהדרכת יועצים ופסיכולוגים חינוכיים בנושא גיבוש ויישום עקרונות עבודה בהקשר היבטים פסיכולוגיים, חברתיים ומשפחתיים של תרבות האינטרנט וביישום התערבויות מקוונות. ניהלה את אתר האינטרנט של השירות הפסיכולוגי-ייעוצי של משרד החינוך.

השנתון הסטטיסטי של המועצה הלאומית לשלום הילד משנת תשע"א, בפרק העוסק בנושא ילדים ופנאי: 'ערוץ המידע העיקרי שבני 15-18 עשו בו שימוש ב-2010 היה האינטרנט - 82.8%, טלוויזיה - 7.2% ועיתונות כתובה 3.6%. ב-2009 52.0% מבני 3-12 עשו שימוש באינטרנט. רובם עשו זאת לצורך משחקים 'און ליין' (73.0%) גלישה לאתרי ילדים (51.0%) חיפוש מידע לצורכי לימוד (45.0%), חיפוש מידע כללי, האזנה למוסיקה (36.0%). 69.8% מבני הנוער בגיל 15-18 דיווחו כי הם עושים שימוש ברשת החברתית פייסבוק. על רוב בני ה-15-17 אין הגבלה מצד ההורים לגבי צפייה בטלוויזיה או שימוש באינטרנט. יותר משני שלישים עושים זאת בידעית ההורים. הצפייה בטלוויזיה משותפת לילדים ולהורים גם יחד ביותר ממחצית המקרים (58%), אך לא כן הגלישה באינטרנט. רק 6% עושים זאת בצוותא - הורים וילדים.

מאמר זה יתמקד באתגרים החדשים שמעמידה המציאות הדיגיטלית בפני המבוגרים בתפקידם ההורי, קרי בפני ההורים. מתוך פניה הרבות של המציאות הדיגיטלית נשים דגש על האתגר ההורי הגדול, כפי שאנו מבינות אותו, אתגר ההתמודדות עם השפעות האינטרנט על חי הילדים, ההורים עצמם והיחסים שביניהם.

נושא זה עולה יותר ויותר על סדר היום של ההורים, של מערכת החינוך ושל גורמי שמירה והגנה על סדר וחוק. מתברר שהאינטרנט תופס מקום הולך וגדל בחיי הילדים, והוא פותח בפניהם סיכויים רבים, אך בו-זמנית חושף אותם לסיכונים לא מעטים. נשאלת השאלה: היכן ההורים – המבוגרים האחראים - במציאות זו? מהו תפקידם של ההורים בסביבת האינטרנט של ילדם, מהן השאלות שההורים שואלים את עצמם ומה יסייע להם לתפקד תפקוד הורי מיטיב במציאות חדשה ומשתנה זו?

אנו נדרשים לסוגיה זו מתוך תפיסה שההורים הם האחראים הראשונים על חינוך הילדים וגידולם (דוח האקדמיה הלאומית למדעים, 2011) ומתוך מודעות לפער הבין-דורי הדיגיטלי הקיים בין ההורים לבין הילדים. הפער מתבטא ביכולת התמצאות ושימוש שונה שעושים ילדים ומבוגרים במרחבי האינטרנט.

ילדים ואינטרנט - דור הווב 2.0

ווב 2.0 הוא הדור השני של מהפכת רשת האינטרנט. הוא הופיע בשנת 2005 כשהסתבר שיש מכנה משותף לתופעות טכנולוגיות שונות ולאפשרויות השימוש בהן. המכנה המשותף הזה הוא האינטליגנציה והידע השיתופי של 'ההמון החכם', אשר יוצר את הוויקיפדיה, בלוגים, משתתף ביוטיוב, מחליף דעות וחוויות ברשתות חברתיות ועוד (עידן, 2008). במציאות ווב 2.0 המשתמשים הם יצרני התוכן העיקריים, והרשת מאפשרת שיחות רבות משתתפים וחשיפה לתכנים שונים שבחלקם הם תכנים מסוכנים ופוגעים.

האינטרנט מזמן מרחבי פעולה מסוגים חדשים בשדה השגרה היומיומית, משמע הקבוצה החברתית כבר אינה מורכבת רק מאלה שנמצאים בסביבה הגיאוגרפית. פגישה פנים אל פנים אינה עוד תנאי בלעדי לשיחה אינטימית; לזמן ולמקום יש משמעויות מגוונות.

הפעילות ברשתות חברתיות כרוכה ביצירת פרופילים שבאמצעותם ממתג המשתתף את עצמו, את מאפייניו והעדפותיו, מעלה סטטוסים שבאמצעותם הוא מפרסם עדכונים שוטפים על אירועים וחוויות בחייו, בוחר את חבריו שאליהם ינגיש מידע זה וזוכה לתגובות המספקות תשומת לב שוטפת וזמינה.

כתוצאה מפעילויות אלה נוצרת תרבות אחרת, נוספת, המשולבת בזו המוכרת. בתרבות זו מושגים מוכרים כמו קרבה, אינטימיות, מרחב ציבורי, חברות, השפעה ועוד מקבלים משמעויות נוספות לאלו שהכרנו בעבר.

מטבע הדברים, מצבי סיכון שזורים בתוך שגרת היום יום, וכמו במרחב הפיזי כך גם במרחב הווירטואלי באינטרנט, לצד התנהגויות מיטיבות מתקיימים גם מצבי סיכון. אך בשל המאפיינים הייחודיים של התקשורת באינטרנט, כגון ריחוק פיזי רב יותר ורמות עמימות וחשיפה גבוהות מאלו שבתקשורת הרגילה, תופעות הסיכון עלולות לעתים להתברר כמבלבלות ומתעתעות. לעתים באינטראקציות בין-אישיות באינטרנט, בהיעדר קשר עין ומשוב חזותי של שפת גוף, ישנה תחושה של 'יכאילו', משמע תחושה שזה לא קורה באמת. ילדים המעורבים בפגיעה המתרחשת באינטרנט לא תמיד מודעים להשלכות של מעשיהם. לעומת זאת, הקורבנות חווים פגיעה באינטרנט ככואבת באופן ממשי. בעקבות זאת, רגשות כמו בלבול ובדידות עלולים להתעצם. לגבי ההורים מתעוררת כאן שאלה חדשה: כיצד לסייע לילדים לזהות גבולות ולשמור עליהם גם בסביבה שבה הם אינם נראים?

אין ספק שמרחב הפעולה וההתייחסות של הילדים שינה צורה ונמצא במצב של התגוננות מתמדת. מצבי החיים הנוצרים במרחב זה שונים מאלה שהיו מוכרים לנו לפני שנים אחדות. התנהלות מיטבית במציאות זו דורשת פיתוח מודעות וכלים ייחודיים המותאמים לשלבים ההתפתחותיים של הילדים. דינמיקה התוך-אישית והבין-אישית המוכרת לנו במרחב הפיזי אינה זהה לזו הקיימת במרחב האינטרנט. דינמיקה חדשה זו מעוררת צרכים חדשים שאינם נשארים בתחום המרחב האינטרנטי אלא צובעים את כל תחומי החיים - גם במרחב הפיזי. צרכים אלה מתעצמים ומתרחבים לנוכח הפער הדיגיטלי הקיים בין מבוגרים לילדים ומציבים אתגר גדול בפני ההורים האחראים על גדילתו, צמיחתו והתפתחותו הבריאה של ילדם ועל הכנתו להתנהלות מספקת ומאפשרת במרחב החיים.

ההורים ניצבים בפני מציאות משפחתית, חינוכית וחברתית חדשה המחייבת בחינה מחודשת של ההורות בכלל ושל ההורות במציאות העכשווית בפרט. כמו כן מציאות זו מצריכה גיבוש דרכים להתמודדות עם האתגרים הנוצרים בתחומי הפרקטיקה ההורית היום-יומית. אתגרי ההורות מתעצמים לנוכח העובדה שחלק ניכר מההורים אינם מתמצאים בעולם האינטרנט ובעולמות החיים החדשים של ילדים.

כדי לזהות את אתגרי ההורות במציאות הדיגיטלית נסקור מהי הורות בכלל, ועל בסיס סקירה זו נאפיין את המציאות ההורית בימינו והשפעות העולם הדיגיטלי עליה.

הורות מאז ולעולם – תפקיד לאורך החיים

הורים וילדים, כידוע, ירדו לעולם כרוכים יחדיו, והם מקיימים מעין 'מופע משותף'. עם כל ילד שנולד נולדים בדרך כלל אם וגם אב פעילים. הורים וילדים מתפתחים ומשתנים יחדיו תוך כדי מסע למידה משותף שבו הם משמשים מנועי צמיחה וגדילה זה לזה. תפקידם של ההורים בכל מקום ובכל זמן הוא לגדל ולחנך את הילדים ולהכין אותם לתפקידם בחיים הבוגרים – כבני אדם אותנטיים, אוטונומיים, עצמאים ואחראים. אחת ההגדרות המוכרות לתפקיד ההורי היא: 'תפקידם של הורים לצמצם סיכונים ולהגדיל סיכויים'. פרופ' יונה סאלק, רופא הילדים הנודע, הגדיר את תפקידם של הורים הגדרה פיוטית מעט: 'תפקידם של הורים לתת לילדים שורשים וכנפיים. שורשים – כדי שיידעו היכן הבית ומהו, וכנפיים – כדי שיוכלו לעוף הכי גבוה והכי רחוק שהם יכולים'. הגדרה אחרת (כהן, 2006) אומרת: תפקידם של הורים הוא לגלות לילדם את הסוד. הסוד הוא בן שלושה חלקים: לגלות לילד מיהו – מהי זהותו ומה השתייכותו; לגלות לו מהו העולם – החברה והסביבה שבתוכן הוא חי; ולסייע לו לגלות את היחסים והקשרים בינו לבין העולם. בשפה מקצועית נאמר שתפקידם של הורים כולל הפעלת התהליכי אינדיווידואציה, סוציאליזציה וקולטורציה, שמשמעם: לגדל ילד שהוא אדם אחד, יחיד ומיוחד, לפתח אצלו כישורי חיים ולהנחיל לו ערכים ותרבות. כלומר, לקשור אותו בשלושה קשרים – לעצמו, לחברתו ולשרשרת הדורות. לשם כך יוצאים הורים וילדים למסע הגדילה המשותף, המתחיל בתחנת התלות המלאה של הרך הנולד בהורה המגדל לקראת תחנת היעד שהיא תחנת העצמאות שבה יכול הילד שגדל ובגר לעמוד ברשות עצמו ולהנהיג את עצמו ואף את זולתו.

המסע המשותף של הורים וילדים מבוסס על היקשרות הקשר המיוחד הקיים בין הרך הנולד - ובהמשך הילד - לבין הוריו המגדלים. מאז שעמד בולבי בשנות החמישים (בולבי, 1988) על קיומו של הקשר המגדל, הוכח שקשר זה הוא תנאי הכרחי וחיוני להתפתחותם הבריאה של ילדים (ויניקוט, 1972; סיגל והארצל, 2005).

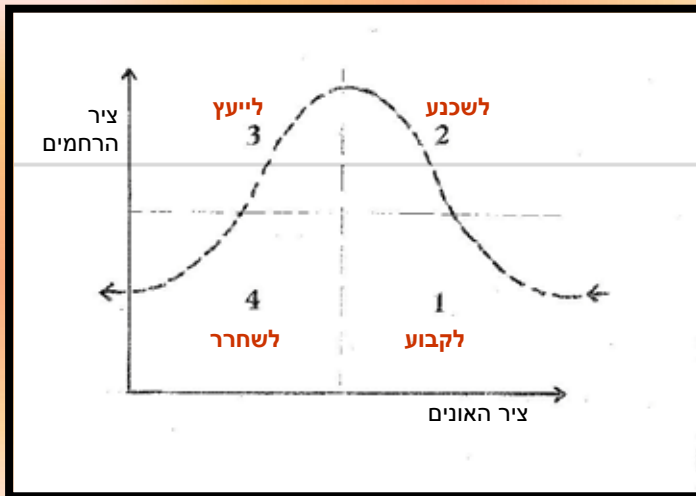
כדי לממש את תפקידם הלכה למעשה, כדי לעצב את ההתקשרות ולחזקה, ההורים פועלים על בסיס שני מוטיבים מרכזיים: מנהיגות ואחריות, שהם מהות ההורות.

מנהיגות בכלל, ובתוכה גם מנהיגות הורית, מוגדרת כתופעה פסיכולוגית של השפעה על האמונות, הדעות, הרגשות וההתנהגות. לגבי מנהיגות הורית נשאלת השאלה: באמצעות מה ואיך מפעילים הורים מנהיגות הורית? איך הורים משפיעים למעשה? מהו השפע ההורי – חומרי ההזנה המגדלים, ומהו השיפוע – האופן, הדרך - שבו שפע זה יכול לעבור מההורה לילד?

הורים מפעילים מנהיגות באמצעות שני המרכיבים היוצרים את ההורות: אונים – הרכיב ה'אבהי' – הכוח, העוצמה, ההכוונה והסמכות שיש להורה מתוקף תפקידו ומעמדו; ורחמים,

מלשון רחם – ההכלה, ההזנה, החיזוק, העידוד והתמיכה – הרכיב ה'אמהי'. במציאות שני הרכיבים נמצאים באותה העת אצל כל אחד מההורים, האב והאם. השילוב בין אוניס לרחמים מאפשר את היווצרות הילד ובד-בבד את התהוות ההורות והמנהיגות ההורית. שילובים שונים בין אוניס לרחמים מאפשרים התנהגויות הוריות הנעות מקוטב התקיפות והקביעה ועד לקוטב ההכלה, החמלה, העידוד ולעיתים אף הוויתור המוחלט. ניתן לתאר חזותית את המנהיגות של ההורים באמצעות גרף.

הורות היא מנהיגות

גרף המנהיגות ההורית משרטט את מסלול המנהיגות דרך ארבעת סגנונות המנהיגות הנותנים למעשה ביטוי להורות: 1. סגנון הקביעה – הורים קובעים את אורחות החיים בבית, תרבותו, חוקיו וכלליו. זוהי זכותם, ולמעשה גם חובתם, מתוקף תפקידם ומעמדם; 2. סגנון השכנוע – בסגנון זה הורים משתמשים במנהיגותם לספק פירושים לחוקים ולכללים ולפתח אצל הילדים הבנה וקבלה של אורחות החיים הרצויים ואת אחריותם של הילדים לשמור ולקיים אותם, והם פועלים מתוך סמכותם ההורית; 3. סגנון הייעוץ – כאן מתעצב סגנון הורי מרתק שיעקר ביטויו בשיח ובהצגת שיקולי דעת שונים בקבלת החלטות לפעולה. זהו הסגנון שבו ההורה מנסה לסבר את אוזנו ואת דעתו של הילד-הנער ומעביר לו את האחריות על ההחלטה. 4. סגנון השחרור – בסגנון זה ההורה והילד-הנער קרבים לתחנת היעד של המסע: העצמאות; חלק ניכר מהאחריות

מוטל כבר על הנער עצמו, והיא המדד לעצמאותו. ההבדלים בין הסגנונות השונים מתבטאים ביחס שבין הסמכות ההורית – מרכיב האונים, לבין הרכות ההורית המתגלה במרכיב הרחמים. אמנות ההורות היא ביכולת לגלות גמישות בשימוש בכל הסגנונות וביכולת התאמת הסגנון המנהיגותי לילד – על-פי שלב התפתחותו ויכולותיו.

האחריות ההורית, שהיא חלק מהותי במנהיגות ההורית, מתגלה אף היא בתוך מרכיבי ההורות. 'את מושג ההורות ניתן לחקור באופן פנומנולוגי דרך ההתבוננות בפנומן האמהות ובתהליך ההולדה, משום שההתבוננות באמהות מאפשר תיאור יחסים עם האחר, מבפנים. [זוהי] מערכת יחסים שהולכת הלאה מעבר לאהבה, לכיוון של האחריות לאדם אחר כאילו היה חלק ממך, אף על פי שאינו חלק ממך... הפנומן של ההריון הוא הפנומן המוקצן של האחריות כלפי האחר וכלפי אחרותו של האחר. שאלת האחריות מועלית מבפנים, לא כפנייה אל מה שבחוץ אשר עלול לסכן אותי במפגש עמו, אלא דווקא האחר שמצוי מבפנים, זה שהמרחב הניתן לו המאפשר את גדילתו, ובאותו זמן יוצר את המתח ההכרחי שרק בתוכו הוא יכול לגדול' (לוינס, 1979, בתוך בן פזי, 2008). בשיח הזכויות המתקיים בתרבות המודרנית מופיעה האחריות ההורית כ'זכותו של ההורה לממש את אחריותו כלפי ילד' (רוט-לוי, 1997).

כל החוקרים גם יחד חוזרים ומדגישים את ההיבט התפקידי של ההורות: 'רעיון הבעלות עוזר לאדם לתפוס את ההורות. אני איני הבעלים של ילד' (לוינס, 1979, בתוך בן פזי, 2008). העברית אף היא מעמידה אותנו על היבט זה של ההורות: הורות נוצרת באמצעות פקידה ('ויפקוד אדוני את שרה...'), ולכן הילד הנולד מהווה פיקדון אצל מי שהופקד עליו ומתוך כך קיבל תפקיד - תפקיד הורי.

כדי למלא את תפקידם ההורי המנהיגותי האחראי, ההורים מצוידים בשני משאבים הוריים:

אהבה וחוכמה.

האהבה היא המנוע הגדול של ההורות. כמאמר השיר העממי: 'אין אהבה כמו אהבה של אימא'. שורש האהבה הוא באמון המוחלט שרוחשת האם לילדה הרך ולעצמה כמי שיכולה ומסוגלת למלא את התפקיד ההורי המגדל; היא מזהה את ה'טוב' המצוי אצל שניהם ושיכול להתפתח אצלם. לתכלית זו היא מקיימת הידברות מתמדת עם עצמה, עם ילדה ועם סביבתה. אמון, הכרה בטוב והידברות יוצרים אהבה, שהיא מרכיב משמעותי במנהיגות הורית – החומר והרוח המגדלים בני אדם. אהבה זו היא הביטוי להיקשרות הייחודית הנרקמת בין הילד לבין המטפלים בו – הוריו. היקשרות יוצרת את הדיאדה הורה-ילד, כפי שמגדיר ויניקוט (1995), וממנה, כפי שיודעת הפסיכולוגיה המודרנית לומר לנו, נגזרים במידה רבה קשריו ויחסיו העתידיים (סליגמן, 1995; סיגל והארצל 2005). חוכמה היא משאב וכלי להפעלת מנהיגות הורית תכליתית. מנהיגות זו מסתייעת בחוכמה כדי לחזור ולהתחבר לחלום ההורי ולעתים אף לגבש על בסיסו חזון הורי, לבחון את הכלים, הכוחות והכישורים ההוריים הקיימים והדרושים, להציב מטרות ולאתר מכשולים ולבסוף - לזהות הזדמנויות, לקבוע הצלחות ולתת מקום להתלבטויות. החוכמה היא חוכמת החיים, הידע והניסיון המצטבר של ההורים המסייעים להם להפעיל שיקול

דעת ולקבל החלטות במהלך המעשה ההורי של גידול הילד.
עד כאן תיאור מהות ההורות על מרכיביה ומשאביה; היא מתקיימת ככזו מראשית האנושות ועד ימינו. תפקיד ההורות, כפי שראינו, הוא תמיד אותו התפקיד, אך הפרקטיקה ההורית היא תלויה זמן ומקום, שהרי המשימה ההורית נגזרת מהמציאות החברתית-כלכלית-תרבותית שבה היא מתקיימת.

על הצורך המתעצם במנהיגות הורית משמעותית

אנשי מקצוע רבים מחזיקים היום בדעה דומה בדבר חיוניותה של מנהיגות הורית להתמודדות עם האתגרים הרבים של גדילה והתפתחות במציאות המורכבת החדשה. יותר מכך: לאט, אבל באופן עקבי, מתגבשת ההכרה וההסכמה בקרב אנשי המקצוע בדבר היות המנהיגות ההורית משאב ייחודי, שאינו בר תחליף, במשימת גידול ילדים וחינוכם. כבר בתחילת שנות ה-90 כותב על כך פרופ' יוחנן פרס: 'אין תחליף לאהבתם, מחויבותם והשקעתם של הורים בגידול ילדים'. בהמשך לכך, ולאחר פעילות של עשרות שנים בתחום המניעה, מודים היום אנשי מקצוע כי העשייה הרבה, המגוונת והמושקעת שקיימו נגעה רובה ככולה בתסמינים (סימפטומים) של הבעיות והמצוקות של ילדים ובני נוער. היום מגלים אנשי המקצוע כי הגורמים המגנים על ילדים ויוצרים את חוסנם מתייחסים קודם כל למבוגר משמעותי המצוי בקשר קבוע ועקבי עמם. ברוב המקרים מדובר בהורה כמבוגר המשמעותי. הגורמים המקדמים חוסן מספקים גם חוויות משמעותיות היוצרות תחושות של שייכות ומוגנות, תחושות ערך עצמי המתגבשות בעקבות הרגשת נחיצות ויכולת תרומה והתנסות בקשרים בין אישיים של אחריות. כל גורמי החוסן הללו נתונים להשפעתה המכרעת של ההורות. היווצרותם - כמו גם היעדרותם - תלויה במידה רבה במעשה ההורי.

מתברר יותר ויותר שהורים המפעילים מנהיגות הורית ומקיימים אחריות הורית יוצרים סביבת גדילה וצמיחה שהיא מזינה, מכילה, אוהזת, מגינה, בטוחה, משרה חזון, מעניקה תמיכה ויוצרת חוסן. סביבה כזאת מספקת תנאים המאפשרים התפתחות מיטיבה לילדים. מטרי (2005) בספרו המיוחד **בית לנפש** מביע רעיון זה בביטוי נוגע ללב: 'הורים הם ביתם של ילדים', והרי כולנו זקוקים לבית כדי להתקיים ובוודאי כדי לגדול ולצמוח. בית הגדילה והצמיחה של ילדים מצוי אפוא בהוריהם.

חולשת המנהיגות של ההורים

הדרישה למנהיגות הורית וההידרשות לה מבליטות דווקא באופן פרדוקסלי את חולשתה במציאות הנוכחית.

ניתן לומר שבימינו המנהיגות והאחריות ההורית – אותו החומר שממנו גדלים ומתעצבים ילדים והורים – מתגלות פעמים לא מעטות ואצל חלק לא מבוטל של ההורים במצב מוחלש המונע עיצוב תפקוד הורי רלוונטי ומיטיב. לעתים קרובות לא עולה ביד ההורות להשמיע את קולה ולמצב את עצמה במקום שבו יש באפשרותה להפעיל את השפעתה ולממש את משמעותה. מציאות זו היא הרקע והבסיס ל'רעב הגדול', הרעב הרגשי הקיים בחברה המוכרת לנו (הישראלית והמערבית בכלל). דוח העוני שלא נכתב הוא דוח העוני על הרעב הרגשי של ילדים ובני נוער. אנו מתוודעים אליו דרך התופעות התסמיניות המתגלות בהתנהגויות של ילדים ובני נוער: אלימות, שימוש באלכוהול ובסמים, הישגים לימודיים ירודים, תחושות החמצה, ניכור ובדידות ההולכים ומתגברים בחברה [הישראלית] בכלל ובקרב ילדים ובני הנוער בפרט. בשנים האחרונות כולנו, אנשי בריאות וטיפול, אנשי חינוך וקהילה וההורים עצמם, תוהים ומתחקים אחר המקורות והגורמים לחולשת ההורות וההורים, מתוך כוונה להגיע לתובנות שיסייעו בידינו לאתר ולהפעיל דרכים ושיטות להעצמתה ולחיזוקה.

לדעתנו, ישנם שני מקורות ראשיים לחולשת ההורות:

א. ההורים עצמם. – במפגשים עם הורים רבים ושונים למדנו שרוב ההורים אינם מודעים למשמעות ולחשיבות הרבה של ההורות בכלל ושלחם עצמם כהורים בעבור ילדיהם. למדנו גם שלהורים רבים חסר ידע בסיסי על תפקיד ההורות ועל תהליכים הוריים שהם עצמם עוברים, ולחלקם חסר ידע על ילדים ותהליכי התפתחות, גדילה וחינוך. הורים רבים חסרים כישורי הורות אפקטיביים ורלוונטיים, וחלקם הגדול חשים בדידות רבה ואינם יודעים במי ואיך להיעזר ולזכות בסיוע ובתמיכה. בנוסף לכך, כשהם מצויים בסביבה שברוב המקרים אינה תומכת ובוודאי אינה משדרת אמפתיה, מתעצבת הורות חלשה ומוחלשת. הורות כזאת חשה פעמים רבות מאוימת הן על ידי הילדים והן על ידי אנשי המקצוע והקהילה. היא מתכנסת לתוך עצמה ויוצרת הורות מכווצת המתקשה לתפקד ואינה מסוגלת להפעיל מנהיגות הורית ואחריות הורית.

ב. הסביבה החברתית. – בחינת סביבת התפקוד החברתית של ההורים מעלה כי להורים ולהורות חסר מעמד, חסרות זכויות וחסרה נראות. בחברה הישראלית על מערכתיה אין מקום מוגדר להורים וזכויותיהם אינן ברורות כלל ועיקר. למעשה, ניתן לומר שהורים הם המעמד השקוף בחברה הישראלית. לא רואים אותם, בוודאי לא כסובייקטים לעצמם בעלי צרכים, יכולות ורצונות. רואים דרכם בעיקר את התופעות הלא רצויות שקיימות בקרב ילדים ובני נוער. בפעמים שבהן הם נראים, הם נתפסים לרוב כ'כלי' שדרכו ניתן להשיג יעדים חינוכיים וחברתיים עם ילדים ובני נוער. אין ספק שכדי להפעיל השפעה ולקיים מנהיגות יש צורך במעמד מוכר, ברור ומוערך ובגיבוי מהסביבה. המציאות החברתית של ההורים, כפי שאנו מבינים אותה, מסכלת במקרים רבים מתן הכרה, מקום וזכויות להורים ובכך מדירה לא פעם את ההורים מתפקידם ההורי.

הורות בעידן הדיגיטלי – הורות בסיכון

חולשת ההורות על רקע המציאות הדיגיטלית יוצרת הורות בסיכון. הורות בסיכון משמעה הורות שאינה מצליחה לממש את ייעודה לגדל ולחנך ילדים ולהכין אותם לקראת חייהם כמבוגרים בריאים, עצמאיים, אותנטיים ובעלי חוסן להתמודד עם משמעות החיים.

כדרכו של עולם, ההורים תמיד הכינו את ילדם לעולם שבו הם עצמם חיו ואותו הכירו, כך שהיה להם הידע והכלים הדרושים למילוי תפקידם. במציאות המורכבת והמשתנה במהירות של ימינו, ההורים תוהים על דרכם ומחפשים ידע וכלים כמו גם את תמיכת הסביבה כדי למלא את תפקידם ההורי ולהצליח בו על-פי תפיסתם והבנתם.

המציאות הדיגיטלית העכשווית היא במידה רבה מציאות חדשה ואף מפתיעה לגבי הורים לא מעטים. יש גם שמדמים את ההורים בימינו לתיירים בארץ חדשה. ילדים ובני נוער נולדו וגדלים בעולם שבו המרחב הפיזי והמרחב האינטרנטי משולבים זה בזה. הם מתנהלים בו כדרך חיים. לצדם המבוגרים נמצאים במקומות שונים ברצף שבין מתאקלמים, מהגרים ו'חוצנים' למרחב האינטרנטי.

ילדים אלה של דור האינטרנט, שהמבוגרים המשמעותיים בחייהם אינם מכירים את הדקויות שבחוויותיהם, עשויים למצוא את עצמם לבד אל מול ההתרגשויות, השמחות, הכאבים והתסכולים המשולבים בחייהם במרחבי הרשת. בה בעת ההורים, אלה מביניהם שאינם מכירים את מנהגיו והשפעותיו של מרחב חיים זה, עשויים לחוות חוסר אונים, תסכול וחרדה או לחילופין עשויים להיות רגועים יתר על המידה ובטוחים שילדיהם שולטים בטכנולוגיה ויודעים מה הם עושים.

אך נראה שהעידן הדיגיטלי, ובעיקר האינטרנט והרשתות החברתיות, מהווים סיכון ממשי דווקא להורים ולהורות. הסיכון טמון בערעור יסוד ההורות - שהוא ההיקשרות בין הילדים לבין ההורים. האינטרנט משפיע על כיוון ההיקשרות של הילדים. הילדים נוטים להיות במידה גוברת והולכת 'מכונני חברים' ובמידה פוחתת והולכת 'מכווני הורים' (ניופלד ומאטה, 2006). צמצום ההיקשרות בין ילדים לבין הורים פוגע פגיעה משמעותית ביכולות ההשפעה של האחרונים. כשמרחב חיים שלם, שהולך וגדל, נשלט באופן מוחלט על ידי ילדים וחבריהם ולהורים אין בו דריסת רגל, יכולתם של אלא להשפיע על הנעשה במרחב זה הן מצומצמות ביותר, אם בכלל. בעקבות כך, וכדי לא להרגיש בודדים, מסיטים הילדים את כיוון ההיקשרות שלהם, לפחות בחלקו, מההורים אל מי שמצוי במרחב ההתנהלות שלהם - חבריהם לאינטרנט.

הורות בסיכוי

מציאות זו מציבה בפני ההורים שאלה גדולה: כיצד להיות הורים משמעותיים? כיצד להמשיך ולהיות הורים מנהיגים ומשפיעים? כיצד לקיים שיח רלוונטי ומשפיע עם הילדים גם בהקשר של התנהלותם באינטרנט? אין תשובה פשוטה לשאלות אלה, אך ננסה להתוות כאן כיוונים אחדים

למחשבה וליישום:

א. על פי הצעתם של ניופלד ומאטה (2006), חשוב ביותר לעורר מחדש את מודעותם של ההורים לשש דרכי היקשרות האוניוורסליות, שבמציאות רווית התרבויות של היום חמקו מעירנותם והם נבצרים, לכאורה, מיכולותיהם של ההורים. שש דרכי היקשרות מדורגות אצלם מהפשוטות למורכבות, וילדים מכווני-חברים נוטים להשתמש רק בצורות הבסיסיות ביותר בהיקשרם זה לזה. תפקידם של ההורים בעידן האינטרנט מכוון-חברים - לשלוט בדרכי היקשרות אלה ולהפעיל אותן כדי להגן על הילדים ולהבטיח את התפתחותם התקינה. שליטה בדרכי היקשרות היא הדרך להחזיר את ההורות להורים ואת הילדים לחיק הוריהם.

דרכי היקשרות, לפי גרסה זו, הן:

חושים/חושיות - קירבה גופנית היא מטרת היקשרות הראשונה. למרות שראשיתו בינקות, הרעב לקרבה גופנית אינו נעלם לעולם. דיבורי הילדים זה עם זה הם דרך לחפש מגע, אך הדיבורים ביניהם אינם משביעים אותם. קירבה גופנית הוא דבר שהורים יכולים להציע בתוך חיי הבית כחלק מאורחותיו ותרבותו.

הידמות - הילד רוצה להיות דומה לאלה שהוא קרוב אליהם – ההורים. כאן מוכרת גם ההזדהות כדרך שבה נוצרת היקשרות. הזדהות עם חברים ועם אמני זמר או מופע אחרים מצמצמת את היקשרות אל ההורים, וחשוב שהורים יתנו דעתם על דרכי ההתמודדות שלהם עם תופעה תרבותית-חברתית זו.

שייכות ונאמנות - משמעותן של אלה היא להיות קרוב למישהו ולחוש שייכות וקשר אליו. ילדים מכווני-חברים שומרים זה על זה בקנאות וחותרים לבעלות אחד על השני ולא מאפשרים דריסת רגל לאחר. בעבר היקשרות בדרך כלל הייתה עם ההורה ולדמויות בוגרות משמעותיות שבחיקן יכול היה הילד והנער להרגיש בטוח ומוגן ולאפשר לעצמו התנסויות חדשות במרחב שומר ומכוון.

משמעות - הדרך הרביעית להגיע לקרבה ולחיבור היא לחפש משמעות, ופירוש הדבר תחושה של אדם שהוא חשוב למישהו. הבעיה בדרך היקשרות זו אצל ילדים מכווני-חברים היא שהם נעשים פגיעים. בקשת אהדתו של מישהו עלולה להוביל להיפגעות כשהתגובה המתקבלת היא חוסר אהדה.

רגש/רגשיות - רגש תמיד מעורב בהיקשרות. ילד החווה אינטימיות רגשית עם ההורה מסוגל לשאת מידה רבה של פירוד ולחוש עם זאת קרבה. כמו כן נטמע בו מודל לקיומם של יחסים מבוססי רגשות. ילדים מכווני-חברים חשים שלמסור את הלב פירושו להסתכן בשבירתו והם מתקשים ליצור יחסים אינטימיים כמבוגרים.

להיות מוכר - משמע לחוש תחושה של היות נראה ונשמע; החוויה בהקשר זה היא פסיכולוגית במקום גופנית גרידא כפי שהייתה דרך היקשרות החושית.

כל שש דרכי היקשרות הן למעשה ביטויים שונים לדחף ההתחברות שמונח ביסודו. מי

- שהילד מקושר אליו יותר יהיה בעל ההשפעה הגדולה ביותר על חייו. הורה שנעדר ממרחב מחיה משמעותי של ילדו, מרחב האינטרנט, מותיר את ילדו להשפעות מי שפועלים במרחב זה – חברים מסוגים שונים. אין ספק שילדים זקוקים לחברים, אך מכוונות-חברים מתחרה במכוונות-הורים ומדירה את ההורים במציאות שבה הם אינם ערניים מספיק ואינם נוכחים מספיק בחיי ילדיהם. לכן חיוני שהורים יאמצו לעצמם דרכי התנהלות רלוונטיות במציאות הדיגיטלית וישאפו:
1. להכיר ולהתנסות באופן אישי באפשרויות שיתוף תוכן שמזמן האינטרנט ולחוש את החוויות שעוברים ילדיהם מכלי ראשון.
 2. להכיר את נקודת המבט של ילדיהם - לדבר איתם, לשמוע מהם מה מושך אותם, מה מהנה אותם, מה מסקרן אותם, מה מפתה, מה מפחיד, מה מאכזב - בפעילות שלהם באינטרנט, ולעמוד על הפערים בין תפיסתם לתפיסת ילדיהם.
 3. לדון יחד איתם בערכים המקובלים בבית ובשאלה כיצד הם יתקיימו גם בסביבת האינטרנט. לעתים הכלים השיפוטיים הרגילים שיש לנו המבוגרים והבקרה העצמית בהקשר המרחב הפיזי אינם מספיקים במציאות האינטרנט, וייתכן שיש מקום לחדד את הסוגיות המטרידות ולנסחן מחדש כך שיהיו מותאמות גם לתרבות ולנורמות הקיימות באינטרנט.
 4. לזכור לא לצבוע את הכול בשחור, גם כשנתקלים במצבים ובהתנהגויות מסוכנות. חשוב להכיר ביתרונות וברווחים של השימוש במדיום, לצד ההתייחסות לסיכון.
 5. כשמדברים על סיכונים כמו חשיפה למידע פוגעני, חשוב לזכור שבאינטרנט המידע לובש צורות שונות ומגוונות: לא רק טקסטים כתובים אלא גם תמונות, פרסומות, טקסטים בז'רגון אינטרנטי שמתחלף ומתחדש תכופות ועוד. הרבה מידע לא נמצא דווקא באתרים מסודרים אלא בבלוגים, בציטים, בפורומים ועוד.

סיכום

מאז ועד היום הורים הם הורים ואין להם תחליף כמגדלי ילדים. גם בעידן האינטרנט הורים וילדים זקוקים אלו לאלו. אי התמצאות במרחב האינטרנט אינה אמורה להדיר את ההורים מתפקידם ההורי. להיפך: בעידן האינטרנט, כפי שראינו, ילדים זקוקים להורים יותר מאי פעם כדי ללוות אותם במרחבי החיים החדשים. תפקודי ההורות - מחויבות, השקעה ואהבה – דרושים כדי לגדל ילדים במציאות של שינוי מואץ. כישורי ההורות הבסיסיים ממשיכים להיות רלוונטיים, אך עליהם ללוש לבוש חדש המתאים לזמן למקום ולתרבות החדשה המתהווה. כדי שיוכלו הורים למלא את תפקידם ההורי במציאות הדיגיטלית המאתגרת מוצע להורים עצמם ללמוד ולהתעדכן כל העת ואף להיעזר במדיה החדשה לשם כך. ניתן להיעזר במדיה החדשה גם לעצב קהילות הורים ולהפיג באמצעותה את הבדידות ההורית. המדיה מאפשרת גם להורים ולאנשי מקצוע לפתח יחסים של שיח והידברות ביניהם ולקדם את הפעילות החינוכית המגדלת באסטרטגיות של שותפות כשכל אחד תורם את חלקו הייחודי לשותפות זו.

מקורות

- בן פזי, ח' (2008). *הדיאלוג הלווינסקי: בין אדם לאחר, בין כבוד לאחריות*. בתוך נ' אלוני (עורך), *דיאלוגים מעצימים בחינוך הומניסטי*. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- ברק, ע' (2006). נוער ואינטרנט: הפסיכולוגיה של ה"כאילו" וה"כזה". *פנים*, 37, 48-58.
- גרינבאום, צ' ופריד, ד', עורכים (2011). *קשרי משפחה - מסגרת חינוך בגיל הרך*. ירושלים: היוזמה למחקר יישומי בחינוך, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- וינקוט, ד' (1971). *משחק ומציאות*. תל אביב: עם עובד.
- כהן, ר' (2009). העצמת הורים – דרך המלך למניעת סיכון לילדים ובני נוער. *עט השדה*, אשלים, גיוינט ישראל.
- סיגל, דיג והארצל, מ' (2004 [1957]). *הורות מן השורש אל הבלבוב*. אחיאסף.
- סליגמן, מ' (1995). *ילדות אופטימית*. תל אביב: עם עובד.
- עידן א' (2008). הדיאלוג הדיגיטאלי: חינוך בעידן האינטרנט, הפוסט-מודרניזם והגלובליזציה. בתוך נ' אלוני (עורך), *דיאלוגים מעצימים בחינוך הומניסטי*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- עידן א' (2009). יחסי ילדים הורים בעידן הפוסט מודרני. *עט השדה: עבודה עם הורים ומשפחות*, 2. אשלים, גיוינט ישראל.
- מטרי, י' (2005). *בית לנפש*. מודן.
- ניופלד, ג' ומאטה, ג' (2006). *אחזו בילדכם*. לייף סנטר.
- פרס, י' (2000). מי ישמור על המשפחה. בתוך ר' רוזנטל, *פנים*, 12. תל אביב: עמותת המורים.
- שפ"נט – אתר השירות הפסיכולוגי ייעוצי, משרד החינוך.

Bowlby, J. (1988). *Secure Base: Parent-Child Attachment and Healthy Human Development*. New York: Basic Books

Barak, A. & Suler, J. (2008). Reflections on the psychology and social science of cyberspace. In A. Barak (Ed.), *Psychological aspects of cyberspace: Theory, research, applications* (pp. 1-12). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Barak, A. (2007). Phantom emotions: Psychological determinants of emotional experiences on the Internet. In A. Joinson, K. Y. A. McKenna, T. Postmes & U. D. Reips (Eds.), *Oxford handbook of Internet psychology* (pp. 303-329). Oxford, UK: Oxford University Press.

Suler, J. (2004). The Online Disinhibition Effect. *Journal of Cyberpsychology and Behavior*, 7 (3). Mary Ann Liebert, Inc